

VLNA CHOLERY 1831–1832 V URBÁRNOM PROSTREDÍ SPIŠA V PERCEPCII MATRIČNÝCH ZÁZNAMOV RÍMSKOKATOLÍCKEJ CIRKVI – HISTORICKO-DEMOGRAFICKÁ SONDA^[1]

Anton Liška

The Cholera Wave 1831–1832 in Urban Space of Spiš Region in the Perception of Parish Registers of the Roman Catholic Church – Historical-demographic Case Study

Abstract: The paper focuses on the analysis of the course of cholera in the years 1831–1832 in two free royal cities (Kežmarok, Levoča) and five small towns of Spiš (Hranovnica, Lubica, Podolíneec, Spišské Vlachs, Švedlár). The study employs historical demography to examine the mortality rates of cholera victims and other causes of death within the specified calendar year. In addition, the natural population change and the proportion of victims of the epidemic by age and sex are investigated, as well as the timing of the epidemic, including the identification of its peak phase. The source base of the research is the Roman Catholic registers of baptisms (born) and burials (deceased), historical schematisms of the Diocese of Spiš and Rožňav from 1831 and 1832, and statistical data published by Ladislav Nagy capturing the size of the population of Hungary at the end of the 1820s.

Keywords: cities and towns, Spiš, cholera epidemic 1831–1832, Roman Catholic parish registers

Historická demografie, 2024, 48:2, 103–126

DOI: 10.21104/HD.2024.2.01

Contact: PaedDr. ThLic. Anton Liška, PhD., Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 2928/115, 080 01 Prešov, e-mail: anton.liska@pamiatky.gov.sk, <https://orcid.org/0000-0001-9349-1942>

V prvej polovici 19. storočia vplývali na úmrtnosť uhorského obyvateľstva okrem iného aj infekčné ochorenia. Na konci 18. storočia sa síce podarilo takmer úplne eliminovať najobávanejšiu z týchto chorôb – mor, no namiesto nej sa objavili nové, rovnako nebezpečné nákazy. K najviac rozšíreným infekčným chorobám vyskytujúcim sa na našom území patrili pravé a nepravé kiahne a týfus. Okrem nich sa sporadicky vyskytovali aj iné život ohrozujúce ochorenia. Spomedzi všetkých infekčných chorôb, ktoré v priebehu prvej tretiny 19. storočia zasiahli územie Uhorska, mala najničivejší priebeh cholera, v archívnych prameňoch označovaná prívlastkami orientálna (cholera orientalis) alebo azijská (cholera asiatica)

[1] Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0397/21 *Epidémie a protiepidemiologické opatrenia na území Slovenska v dlhom 19. storočí*.

(Bokesová-Uherová, 1973: 246). Jej domovom bola Ázia, predovšetkým oblasť Indie, kde po stáročia zabíjala tamojšie obyvateľstvo. Do Európy po prvýkrát prenikla až v roku 1830. Ako prvé zasiahla Rusko odkiaľ sa rýchlo rozšírila do severnej, východnej a strednej Európy, pričom v každej krajine spôsobila šok a spustila vlnu paniky (Šoltés, 2024: 412). Do Uhorska sa dostala pravdepodobne z Haliče. Stalo sa tak v letných mesiacoch roku 1831. V júni 1831 boli zaznamenané prvé prípady tohto ochorenia na severovýchode krajiny (Golian, 2017: 59). Jej šírenie sa nepodarilo zastaviť ani za pomoci zavádzania viacerých protipandemických opatrení na celoštátnej, župnej či miestnej úrovni (Liška, 2012d: 98–138). Z uvedeného dôvodu sa v priebehu niekoľkých týždňov od vypuknutia prvého ochorenia rozšírila do všetkých častí Uhorska. Cholera mala veľmi rýchly priebeh a spravidla po niekoľkých hodinách, resp. po pár dňoch (12 hodín až päť dní) končila smrťou (Liška, 2013a: 146). Rýchlemu šíreniu, ako aj priebehu ochorenia nahrávali tri základné faktory – nedodržiavanie proticholeroých opatrení, zavádzaných na celoštátnej i regionálnej úrovni, relatívne nízka úroveň hygienických návykov medzi obyvateľstvom a neznámy pôvodca choroby. Proti týmto faktorom nezmohli nič ani zdravotné komisie zriadené v čase epidémie v administratívnych centrách jednotlivých stolíc a výsadných území, ani samotní lekári, ktorí pre neznalosť príčiny ochorenia mohli u svojich pacientov nanajvýš eliminovať, resp. zmierniť jeho prejavy (zvracanie, bolesť a kŕče v žalúdku, hnačky atď.) (Liška, 2013a: 161). Z dochovaných úradných štatistík vyplýva, že choleroou sa v Uhorsku v rokoch 1831–1832 nakazilo celkovo 536 517 obyvateľov. Z nich sa 298 876 vyliečilo a 237 641 v dôsledku tohto infekčného ochorenia zahynulo. V kráľovských mestách a stoliciach, nachádzajúcich sa, resp. zasahujúcich územie dnešného Slovenska v celom rozsahu alebo len čiastočne, sa choleroou nakazilo celkovo 322 869 obyvateľov. Z nich sa 184 173 vyliečilo a 138 696 zomrelo (Linzbauer, 1861: 489–490).

V slovenskej historiografii sa prvej téme cholerovej vlny venovalo doposiaľ len niekoľko autorov. Za komplexnejšie analýzy možno považovať len výskum východoslovenských provincií (Liška, 2012b; Liška, 2013a). Okrem toho sa prvej vlne cholery venovali autori len formou prípadových štúdií. Tie boli častejšie postavené na analýze evidencie cirkevných matrík (Liška 2012b; Liška, 2012c; Liška, 2022a; Bernát, 2011; Golian, 2017: 39–72; Dobrotková, 2019; Kurucárová, 2021; Lopatková, 2013; Golian – Liczbińska, 2023), ojedinele autori využívali aj štátne pramene (Liška, 2022b; Golian, 2023b). Menej často sa autori venovali protiepidemiologickým opatreniam a rekcií spoločnosti na choleroú vlnu v roku 1831 (Jiroušková, 1984; Papáč, 2007: 137–142; Lopatková, 2015; Liška, 2012d; Liška 2013b). Ojedinelé miesto majú v slovenskej historiografii metodologické prístupy venujúce sa aj možnostiam výskumu prvej vlny cholery (Golian, 2022; Golian, 2023a; Golian, 2024a: 13–151) a najnovšie sa téme epidémií venovalo monote-matické číslo Historického časopisu, v ktorom sa objavili aj výstupy reflektujúce

fenomén cholery (Golian – Šoltés, 2024; Šoltés, 2024; Koumar, 2024; Golian, 2024b; Kušniráková, 2024).

Výskumné otázky (ciele) a charakteristika skúmaných prameňov

V čase šírenia epidémie existovali v Uhorsku dve základné skupiny prameňov, prostredníctvom ktorých je možné dokumentovať jej priebeh. Prvou skupinou sú dokumenty, ktorých pôvodcom je štátna správa a miesta samospráva, druhú skupinu tvoria archívne dokumenty, ktoré vznikli vlastnou činnosťou cirkvi (Adam, 2007: 21). Vo svojom článku som sa zamerlal na výskum druhej skupiny prameňov, konkrétne na cirkevné matriky. Územne sa venujem historickému regiónu Spiša a v rámci neho mestskému prostrediu, ktoré malo na tomto území na rozdiel od iných regiónoch Slovenska, resp. Uhorska, veľmi silné zastúpenie. Z konfesijného hľadiska skúmam dopady epidémie na rímskokatolícku cirkev, ktorá bola v sledovanom období spolu s evanjelickou cirkvou augsburského vyznania na Spiši (vrátane mestského prostredia) najpočetnejšou náboženskou komunitou (Nagy, 1828: 286–300). Matričné záznamy analyzujem na základe optiky historickej demografie, v rámci ktorej skúmam počty úmrtí, podiel zomrelých na cholery voči ostatným príčinám úmrtí, počet zomrelých na cholery na 1000 obyvateľov, ktorú nižšie označujem ako hrubú mieru úmrtnosti na cholery, prirodzený prírastok, resp. úbytok v čase trvania epidémie (1831) a v roku pred (1830) a po jej skončení (1832), stratifikáciu obetí epidémie podľa veku a pohlavia (index maskulinity), a tiež intenzitu šírenia epidémie, vrátane identifikácie jej vrcholnej fázy (tzv. peak). Získané údaje následne komparujem s priebežnými a záverečnými výkazmi úradnej proveniencie (podrobne o týchto výkazoch a priebehu epidémie na Spiši pozri Liška, 2022b), zachytávajúcimi štatistický priebeh (počty nakazených, liečených, vyliečených a zomrelých) epidémie na území Spišskej stolice a Provincie XVI spišských miest a porovnané dáta sa snažím interpretovať z hľadiska ich demografických dopadov na skúmané sídla.

Mojim pôvodným zámerom bolo analyzovať vyššie uvedené dáta vo všetkých 35 spišských mestách.^[2] Počas výskumu matričných záznamov som však zistil, že explicitné zápisy o výskyte cholery sa dochovali iba v 12 matrikách pochovaných rímskokatolíckych farností Spišskej a Rožňavskej diecézy (Hranovnica, Kežmarok,

---

[2] V čase vypuknutia cholerovej epidémie v Uhorsku v roku 1831 na území Spiša nachádzali dva samosprávne administratívne celky – Spišská stolica a Provincia XVI spišských miest. Administratívno-správnym centrom Spišskej stolice bolo v sledovanom období slobodné kráľovské mesto Levoča a centrom Provincie XVI spišských miest bolo mestečko Spišská Nová Ves (Nagy, 1828: 285–288, 297–300); *Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Rosnaviensis pro Anno a Christo nato M.DCCCXXXI*. Ab erecta Diocesi Anno 55. Rosnaviae: Typis Josephi Kek, C. R. Priv. Typographi, 1831, s. 65–69; *Schematismus venerabilis Cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato M.DCCCXXXII*. Leutschoviae: Typis Joannis Werthmüller Reg. priv. Typogr., 1832.

Levoča, Lúbrica, Matejovce, Podolíneč, Poprad, Smolnícka Huta, Smolník, Spišská Sobota, Spišské Vlachs, Švedlár). V prípade Matejoviec,^[3] Smolníckej Huty^[4] a Spišskej Soboty^[5] bol počet zaznamenaných obetí príliš nízky nato, aby z nich bolo možné vyextrahovať relevantné dáta. To isté pochovaných, ktorej súčasťou boli v roku 1831 okrem Smolníka aj ďalšie štyri filiálky,^[6] sa uvádza iba celkový počet obetí (95) a dĺžka trvania epidémie (22. august – 25. október 1831) v rámci farnosti ako celku.^[7] Nejednoznačnými údajmi o obetiach cholery z roku 1831 disponovali aj matriky pochovaných rímskokatolíckych farností Nálepkovo^[8] a Spišský Štvrtok. V oboch prípadoch tamojší farári zapísali v matrikách uprostred roku 1831 poznámku o tom, že mená obetí, ktoré budú nasledovať, zomreli na cholery.^[9] Menoslov zomrelých však plynule pokračuje od dátumu uvedenia predmetných poznámok až do konca matrik bez toho, aby bolo zrejme, ktorí zomreli ešte medzi obeť epidémie v dotknutých farnostiach patria a ktorí už nie. V matrikách rímskokatolíckych farností Gelnica, Hniezdne, Hrabušice, Krompachy, Mníšek nad Hnilcom, Smežany, Spišská Kapitula, Spišská Nová Ves, Spišské Podhradie a Stará Ľubovňa absentujú akékoľvek údaje o obetiach epidémie z roku 1831. Mestečká Kluknava, Nová Belá, Ruskinovce, Spišská Belá, Spišská

---

[3] V matrike pochovaných (zomrelých) rímskokatolíckej farnosti Matejovce bola v priebehu kalendárneho roka 1831 zaznamenaná jediná obeť cholerovej epidémie, pochádzajúca z Matejoviec. Išlo o Zuzanu Nyidelszky, ktorá podľahla cholere 22. októbra 1831. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Prešov – Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej ŠPSA Levoča), fond Cirkevné matriky (ďalej f. CM), kr. č. 135, inv. č. 431, Matejovce, *Liber Ecclesiae Parochialis Matthaevillensis sub Titulo S. Stephani Regis Hungariae, continens Nomina Baptizatorum, Copulatorum et Defunctorum ad Anno 1775–1850*, s. 215.

[4] V matrike pochovaných (zomrelých) rímskokatolíckej farnosti Smolnícka Huta boli v priebehu kalendárneho roka 1831 zaznamenané iba dve obeť cholerovej epidémie, pochádzajúce zo Smolníckej Huty. Prvý veriaci tu na toto infekčné ochorenie zomrel 20. septembra, posledný mu podľahol 24. septembra. ŠPSA Levoča, f. CM, kr. č. 204, inv. č. 640, Smolnícka Huta, *Matricula Copulatorum et Defunctorum 1822–1855*, s. 103–104.

[5] V matrike pochovaných (zomrelých) rímskokatolíckej farnosti Spišská Sobota boli v priebehu kalendárneho roka 1831 zaznamenané iba tri obeť cholerovej epidémie, pochádzajúce zo Spišskej Soboty. Prvý veriaci tu na toto infekčné ochorenie zomrel 24. augusta, posledný mu podľahol 5. septembra. ŠPSA Levoča, f. CM, kr. č. 233, inv. č. 724, Spišská Sobota, *Liber Matricae Baptisatorum, Copulatorum et Defunctorum ab anno 1755–1839*, s. 60–61.

[6] *Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Rosnaviensis pro Anno a Christo nato M.DCCCXXXI. Ab erecta Diocesi Anno 55. Rosnaviae* : Typis Josephi Kek, C. R. Priv. Typographi, 1831, s. 67.

[7] ŠPSA Levoča, f. CM, kr. č. 196, inv. č. 615, Smolník, *Matricula Copulatorum et Defunctorum 1791–1843*, s. 428.

[8] Historickým názvom mestečka bol Vondrišiel, po nemecky Vogendrisel/Wagendrüssel, po maďarsky Merény, v článku však používam súčasné pomenovanie.

[9] ŠPSA Levoča, f. CM, kr. č. 149, inv. č. 479, Nálepkovo, *Protocollum Ecclesiae Vagendrúszliensis Baptisatorum, Defunctorum et Copulatorum ab Anno MDCCCXXV*, s. 185.

Stará Ves, Spišská Teplica, Stráže pod Tatrami, Štós, Tvarožná, Veľká a Vrbov rímskokatolíckymi matrikami zomrelých zo skúmaného obdobia nedisponujú.

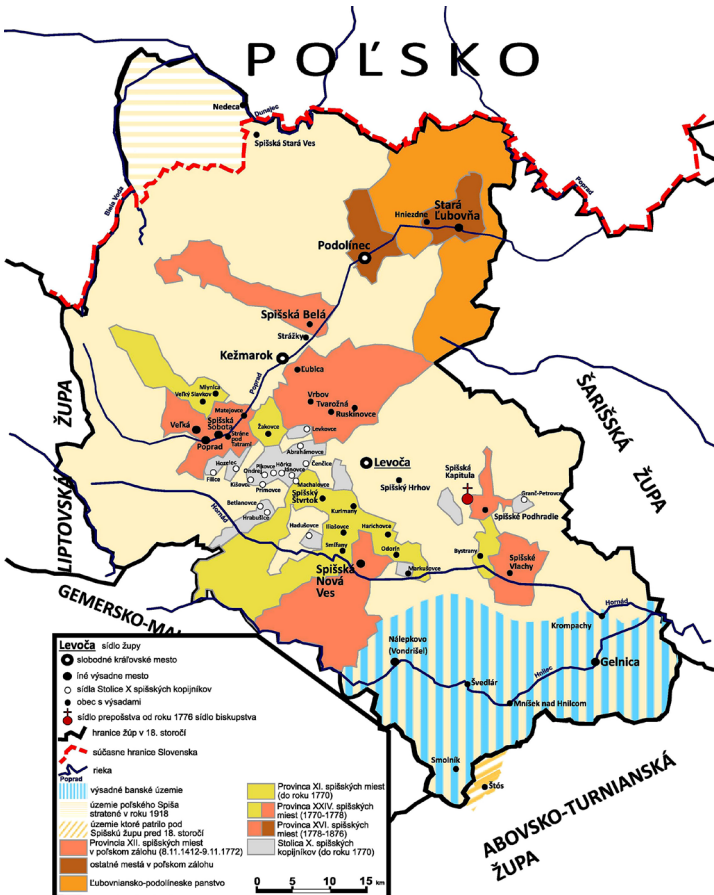
Vzhľadom na vyššie uvedené skutočnosti, z ktorých vyplýva, že z celkového počtu 35 spišských miest (civitates) a mestečiek (oppida) sa explicitne a relevantne merateľné dáta vyskytujú iba v ôsmich matrikách zomrelých zo skúmaného obdobia, som výskum realizoval na vybranej vzorke dvoch slobodných kráľovských miest (Kežmarok, Levoča) a šiestich spišských mestečiek (Hranovnica, Ľubica, Podolínec, Poprad, Spišské Vlachy, Švedlár). Vo vybranej vzorke sa nachádzajú malé, stredné, veľké, a tiež najväčšie sídla mestského charakteru na Spiši, ktoré sú geograficky rozmiestnené na celom jeho území, čo dáva možnosť vytvoriť si obraz o šírení epidémie a jej dopadoch na tunajšie mestské obyvateľstvo, hlásiaceho sa ku rímskokatolíckej konfesii.

Matričné záznamy o obetiach epidémie, vedené v matrikách pochovaných (zomrelých), vznikali paralelne s priebehom nákazy. O vytváranie tejto evidencie sa starali kňazi (správcovia farností, farári, kapláni, rehoľníci), pôsobiaci, resp. nachádzajúci sa v čase epidémie v spišských mestách. Vykonávanie kňazského úradu v čase šírenia epidémie nebolo ľahké, keďže duchovní pastieri boli popri lekároch a felčiaroch zväčša jedinými osobami, ktoré udržiavali bezprostredný kontakt s cholerou nakazenými obyvateľmi (pri vysluhovaní sviatostí, pohreboch a pod.), a teda patrili medzi najviac ohrozené osoby (Liška, 2012: 102). Z hľadiska získavania relevantných poznatkov o úmrtiach na toto vysoko infekčné ochorenie to však má pre súčasné bádanie pozitívny dopad. Kňazi boli spravidla poslednými osobami, ktoré sa (pri udeľovaní pomazania chorých, resp. počas pohrebných obradov) dostali do kontaktu s cholеровými obeťami, a preto mali o nich celkový prehľad.

Väčšina skúmaných matrik mala rubriky, stĺpce a riadky písané ručne. Výnimkou v tomto smere bola iba matrika pochovaných rímskokatolíckej farnosti Švedlár, ktorá mala predtlačенú formu. Rubriky i samotné zápisy boli v skúmaných prameňom počas epidémie vedené výlučne v latinskom jazyku. Rímskokatolícki farári a kapláni vo svojich záznamoch o zomrelom uvádzali okrem mena a priezviska zomrelého (Nomen et Cognomen Defuneti) aj jeho náboženskú príslušnosť (Religio), sociálny status (Conditio), vek (Aetas), miesto pôvodu (Locus Originis), dátum (Dies Mensis quo defunerus est) a príčinu (Provisus vel secus) úmrtia a miesto pochovania (Locus sepulturae). V matrike zomrelých rímskokatolíckej farnosti Levoča sa okrem vyššie spomenutých údajov uvádzala aj informácia o pohrebe (Qualitas Funeris). Autori matričných záznamov zapisovali obeť epidémie chronologicky, v rámci príslušného kalendárneho roka, v takom poradí, v akom chorobe podľahli. Ako príčina smrti bola v prípade epidémie vždy uvádzaná výlučne cholera (*in cholera*). Záznamy boli vyhotovované veľmi precízne. Prispela k tomu najmä skutočnosť, že na území skúmaných miest pôsobilo v čase epidémie vždy viacero kňazov (minimálne dvaja, maximálne siedmi). Z uvedeného

dôvodu možno zaznamenané údaje o obetiach cholery považovať za relevantné a dostatočne objektívne.

MAPA Č. 1. SPIŠSKÁ ŽUPA A PROVINČIA XVI SPIŠSKÝCH MIEST
 MAP 1. SPIŠ COUNTY AND PROVINCE OF XVI SPIŠ TOWNS

Zdroj / Source: www.wikipedia.org.

Otázka početnosti populácie

Medzi základné pramene, nevyhnutne potrebné k analýze demografických dát pri výskume dopadov akejkoľvek epidémie na mieste obyvateľstvo, patrí okrem počtu nakazených a zomrelých aj veľkosť populácie prítomnej v čase trvania nákazy v skúmanom regióne, resp. mestskom alebo vidieckom sídle. Bez

tohto údaju nemožno prakticky vysvetlovať žiadny štatistický údaj historickej demografie.

V prípade skúmania cholerovej epidémie 1831–1832 na území spišských miest existujú dva základné druhy dobových prameňov (oba vyšli tlačou), z ktorých je možné určiť veľkosť tamojšej rímskokatolíckej populácie v čase trvania skúmaného javu. Prvým, ktorý vznikol vlastnou činnosťou cirkvi, sú historické schematizmy Rožňavského^[10] a Spišského^[11] biskupstva, publikované v rokoch 1831 a 1832. Druhým, ktorý vznikol z popudu štátnych orgánov, je súpis obyvateľstva^[12], publikovaný Ludovicom Nagyom v roku 1828. Spoločným menovateľom oboch prameňov je skutočnosť, že dáta, ktoré sú v nich uvádzané, odzrkadľujú stav obyvateľstva na skúmanom území za obdobie pred ich publikovaním (v prípade schematizmov za kalendárny rok predchádzajúci ich vydaniu, v prípade súpisu obyvateľstva za 20. roky 19. storočia) (Tišliar – Šprocha, 2017: 17). Odlišujú sa v zadávateľovi (cirkev, resp. štát), skúmanom území (príslušné biskupstvo, resp. Uhorsko), druhu získavaných údajov a predovšetkým v samotnom výsledku. V súpise obyvateľstva je pri jednotlivých sídlach uvádzaných päť údajov – počet domov (obydlí, domácností), počet katolíkov (východného a západného obradu spolu), počet protestantov (evanjelikov augsburského vyznania a kalvínov spolu), počet židov a celkový počet obyvateľov. V historickom schematizme Spišského biskupstva sú uvádzané dáta o počte rímskokatolíkov, evanjelikov augsburského vyznania, židov a celkový počet obyvateľov. Historický schematizmus Rožňavského biskupstva disponuje výlučne informáciami o počte rímskokatolíckeho obyvateľstva.

Komparáciou údajov z oboch prameňov som zistil, že pokiaľ ide o veľkosť (rímsko)katolíckej populácie na skúmaných lokalitách, tieto sa nezhodujú. Odlišné sú aj pokiaľ ide o zvyšné spišské mestá a mestečká (viď. tabuľka 1). Koeficient odlišnosti^[13] dát uvádzaných v schematizmoch a v súpise obyvateľstva sa pri skúmaných siedmych lokalitách hýbe v škále od 0,84 (Poprad) do 1,11 (Lubica), v prípade všetkých 35 spišských miest v rozmedzí od 0,84 (Poprad) do 1,37 (Stráže pod Tatrami). Zaujímavé však je, že ak sa pozriem na spišské mestá ako na celok (spočítam všetky údaje), dáta sú takmer identické – koeficient odlišnosti pri skúmaných mestách dosahuje hodnotu 0,999, pri všetkých 35 spišských mestách hodnotu 1,003.

Nejednotnosť údajov pri porovnaní konkrétnych lokalít možno pripísať na vrub odlišnej metodológii ich zberu, časovému odstupu (tri, resp. štyri roky), ktorý ich od seba oddeľuje, a tiež skutočnosti, že v súpise publikovanom Ludovicom

---

[10] *Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Rosnaviensis*, 1831.

[11] *Schematismus venerabilis Cleri Almae Dioecesis Scepusiensis*, 1832.

[12] NAGY, *Notitiae politico – geographico – statisticae Hungariae*, 1828.

[13] Koeficient odlišnosti dát bol vypočítaný tak, že údaj uvedený v schematizme bol vydelený údajom zo súpisu obyvateľstva.

Nagyom sú uvádzané údaje za katolíkov en block, teda za oba katolícke obrady spoločne. Vzhľadom na skutočnosť, že údaje o veľkosti populácie na skúmaných lokalitách uvádzaný v dobových prameňoch je odlišný, čo môže spôsobiť štatistické chyby, rozhodol som sa realizovať výpočty príslušných demografických veličín duplicitne, s využitím oboch dát. Údaje zachytené v súpise obyvateľstva vydanom v roku 1828 som však mierne upravil (skorigoval) tým spôsobom, že som od počtu katolíkov odpočítal gréckokatolíckych veriacich. Vychádzal som pritom z dát, ktoré sú uvedené v schematizme Prešovského biskupstva publikovaného v roku 1828,^[14] teda by mali odrážať stav veriacich katolíkov východného obradu v identickom období, v akom ich uvádza Nagyom súpis.

TABUĽKA Č. 1. POČET RÍMSKOKATOLÍKOV V ČASE CHOLERY 1831–1832 V MESTÁCH A MESTEČKÁCH NA SPIŠI

TABLE 1. NUMBER OF ROMAN CATHOLICS AT THE TIME OF THE CHOLERA EPIDEMIC, 1831–1832, IN TOWNS AND VILLAGES IN THE SPIŠ REGION

Názov lokality	Počet katolíkov podľa L. Nagy 1828	Počet rímskokatolíkov podľa L. Nagy a schematizmu Prešovského biskupstva 1828	Počet rímskokatolíkov podľa schematizmov Rožňavského a Spišského biskupstva 1831
Gelnica	2017	1983	2230
Hniezdne	1338	1322	1383
Hrabušice	1025	1025	957
Hranovnica	906	903	975
Kežmarok	1726	1720	1805
Kluknava	919	915	911
Krompachy	1331	1289	1264
Levoča	3321	3166	3409
Lubica	857	843	955
Matejovce	100	100	124
Mníšek nad Hnilcom	762	753	786
Nálepkovo	502	469	495
Nová Belá	756	756	822
Podolíneč	2148	2085	2058
Poprad	425	423	357
Ruskinovce	213	213	196

Tabuľka pokračuje na nasledujúcej strane ►

[14] Historický schematizmus Prešovského biskupstva publikovaný v roku 1828 disponuje výlučne informáciami o počte gréckokatolíckeho obyvateľstva. *Schematizmus venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Eperiesiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXVIII. ad erecta sede episcopali Anno octavo*. Cassovia: Typis Caroli Werfer, Academiae Typographi, 1828.

Smižany	786	784	786
Smolník	3725	3723	3603
Smolnícka Huta	1368	1368	1443
Spišská Belá	433	429	442
Spišská Kapitula	201	193	247
Spišská Nová Ves	3685	3663	3105
Spišská Sobota	295	295	323
Spišská Stará Ves	1066	1065	1006
Spišské Podhradie	2366	2295	2370
Spišské Vlachy	2256	2230	1986
Spišský Štvrtok	625	625	685
Stará Lubovňa	1989	1912	2247
Stráže pod Tatrami	103	103	141
Štós	905	905	928
Švedlár	958	948	1047
Teplica	1041	1038	1132
Tvarožná	85	85	109
Veľká	208	208	237
Vrbov	208	208	212
Suma za skúmané mestá	40 649	40 042	40 776

Poznámka: Vypočítané podľa koeficientu predstaveného v texte štúdie (počet katolíkov podľa L. Nagy z roku 1828 mínus počet gréckokatolíkov podľa schematismus Prešovského biskupstva z roku 1828).

Note: Calculated on the basis of the coefficient presented in the text (number of Catholics according to L. Nagy, 1828, minus number of Greek-Orthodoxs according to *Schematismus venerabilis Cleri graeci*, 1828).

Zdroje / Sources: Nagy, 1828: 285–288, 297–300; *Schematismus venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Eperiessiensis*, 1828: 70–82; *Schematismus venerabilis Cleri Almae Dioecesis Scepusiensis*, 1832: 15–55; *Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Rosnaviensis*, 1831: 65–71.

Analýza získaných dát

V nasledujúcej časti sa budem venovať analýze matričných záznamov, zachytávajúcej počty pochovaných (zomrelých) rímskokatolíkov v dvoch spišských slobodných kráľovských mestách (Kežmarok, Levoča) a šiestich spišských mestečkách (Hranovnica, Lubica, Podolínec, Poprad, Spišské Vlachy, Švedlár), ktorí v roku 1831 podľahli cholere. V nižšie uvedených tabuľkách publikujem výsledky skúmaných štatistických (demografických) ukazovateľov – intenzity

šírenia epidémie, vrátane identifikácie jej vrcholnej fázy (tzv. peak), úmrtnosti (mortalita), hrubej miery úmrtnosti na cholery, prirodzeného prírastku, resp. úbytku v čase trvania epidémie (1831) a v roku pred (1830) a po jej skončení (1832) a podielu obetí epidémie podľa pohlavia (index maskulinity) a veku. Získané údaje následne interpretujem v textovej časti analýzy. Pri výpočte hrubej miery úmrtnosti na cholery publikujem dva druhy prepočtov, v ktorých akceptujem počet katolíckych obyvateľov podľa súpisu publikovaného Ludovicom Nagyom v roku 1828 s následným odpočtom gréckokatolíckeho elementu (podľa údajov publikovaných v roku 1828 v historickom schematizme Prešovského biskupstva) a počet rímskokatolíkov podľa historických schematizmov Rožňavského a Spišského biskupstva, publikovaných v rokoch 1831 a 1832.

TABUĽKA Č. 2. POSTUP ŠÍRENIA CHOLERY V ROKU 1831 U RÍMSKOKATOLÍCKEHO OBYVATELSTVA VO VYBRANÝCH SPIŠSKÝCH MESTÁCH A MESTEČKÁCH
TABLE 2. THE SPREAD OF CHOLERA AMONG THE ROMAN CATHOLIC POPULATION IN SELECTED SPIŠ TOWNS AND VILLAGES IN 1831

Lokalita	Dátum výskytu prvého prípadu cholery	Vrcholná fáza cholery (tzv. peak)*	Dátum výskytu posledného prípadu cholery
Hranovnica	12. 08. 1831	14. 09. – 15. 10. 1831	19. 10. 1831
Kežmarok	13. 08. 1831	18. 08. – 17. 09. 1831	12. 10. 1831
Levoča	14. 08. 1831	19. 08. – 13. 09. 1831	20. 10. 1831
Lubica	14. 08. 1831	20. 08. – 22. 09. 1831	24. 10. 1831
Podolíneec	03. 09. 1831	09. 09. – 07. 10. 1831	03. 11. 1831
Poprad	23. 08. 1831	12. 09. – 22. 09. 1831	12. 10. 1831
Spišské Vlachy	05. 08. 1831	10. 08. – 09. 09. 1931	30. 09. 1831
Švedlár	26. 08. 1831	23. 09. – 28. 09. 1831	18. 10. 1831
Suma za skúmané lokality	05. 08. 1831	10. 08. – 15. 10. 1831	03. 11. 1831

* Peak predstavuje najsilnejšiu fázu vlny epidémie, pokým nedošlo aspoň k 3-dňovému prerušeniu série dní, v ktorých boli pochovávané obeť cholery.

Zdroj: ŠPSA Levoča, f. CM, cirkevné matriky pochovaných z roku 1831.

Source: ŠPSA Levoča, Parish Registers Fund, Parish registers of the burials from 1831.

Z dochovaných matričných záznamov rímskokatolíckej cirkvi o pochovaných, vyhotovených miestnymi duchovnými (administrátori farnosti, dekáni, farári, kapláni) v priebehu kalendárneho roka 1831 vyplýva, že u veriach žijúcich na území skúmaných ôsmich spišských miest a mestečiek sa epidémia vyskytovala od 5. augusta do 3. novembra 1831. Toto obdobie sa nachádza v časovom intervale, ktoré ako dobu šírenia cholery na Spiši uvádzajú aj uhorské štátne štatistiky. Podľa sumárneho výkazu nakazených, vyliečených a zomrelých obyvateľov Uhorska

v čase cholerovej epidémie 1831–1832, vydaného 4. septembra 1832, bola nákaza na Spiši prítomná v období od 2. augusta do 15. novembra 1831 (Linzbauer, 1861: 489–490). Zaujímavým je zistenie, že napriek tomu, že išlo o región bezprostredne susediaci s Haličou, teda s územím, odkiaľ cholera do Uhorska v júni 1831 prenikla (Liška, 2022a: 236), epidémia tu vypukla až niekoľko týždňov po tom, ako sa prvé prípady objavili na území kráľovstva i v stoliciah,^[15] ktoré ho obklopovali. Z dátumov reflektujúcich prvé prípady ochorenia v skúmaných lokalitách ďalej vyplýva, že epidémia prepukla najskôr v strednej časti Spiša (Spišské Vlachy, Hranovnica, Kežmarok, Levoča, Lubica, Poprad) a až neskôr sa dostala aj do severných (Podolíne) a južných oblastí regiónu (Švedlár). Na základe týchto zistení možno predpokladať, že na šírení epidémie v skúmanom regióne mali s najväčšou pravdepodobnosťou vplyv viaceré okolností – prírodné prostredie, cestná infraštruktúra, umelé bariéry (mestské hradby) a východoslovenské roľnícke povstanie.^[16]

Päť z ôsmich skúmaných lokalít sa nachádza v povodí (priamo, alebo v tesnej blízkosti) dvoch veľkých vodných tokov, prechádzajúcich územím Spiša – riek Hornád (Spišské Vlachy, Hranovnica) a Poprad (Kežmarok, Lubica, Poprad). Nie je náhodou, že epidémia sa najskôr objavila práve tu, keďže je dokázané, že cholera sa šírila prostredníctvom vodných zdrojov, ktoré ľudia používali na pitie (Potužník, 1991: 309). Nákaza vypukla relatívne skoro aj v slobodnom kráľovskom meste Levoča, ktoré síce neleží pri rieke, je chránené hradbami i prirodzenou prírodnou bariérou v podobe Levočských vrchov, no zároveň platí, že v čase epidémie bolo sídlom stolice a ležalo na frekventovanej obchodnej ceste. Aj napriek kordónom a blokáciám v meste sa stále prejavoval značný ruch s presunom

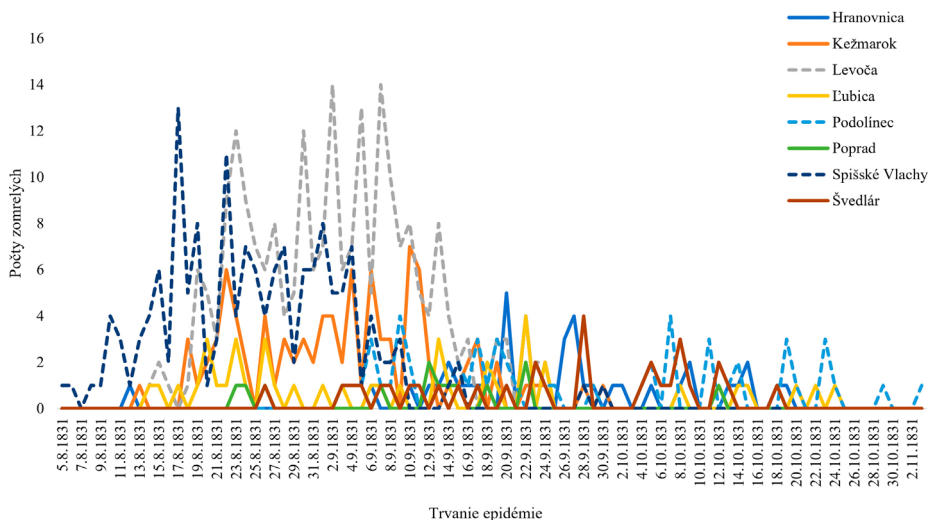
---

[15] Na Gemerí bol prvý prípad cholery zaznamenaný 1. júla, v Above 8. júla, na Šariši 10. júla a na Liptove 27. júla 1831 (Liška, 2013b: 176–177).

[16] Vypuknutie povstania v letných mesiacoch (júl – september) roku 1831 na území severovýchodných župách Uhorska malo priami súvis so šírením cholerovej epidémie. Nevzdelané (predovšetkým vidiecke) obyvateľstvo v prvých týždňoch od zavlečenia cholery do Uhorska bolo presvedčené o tom, že žiadna nákaza neexistuje a zvýšený podiel úmrtí je dôsledkom snahy miestnej vrchnosti (cirkevnej i svetskej) vyhubiť poddaný ľud. Malo sa tak diať prostredníctvom bieleho prášku (vápno slúžiace na dezinfekciu pitnej vody – pozn. autora), ktorý stoliční úradníci sypali do studní a potokov, a tiež prostredníctvom liekov, ktoré boli nakazeným osobám podávané skrze zdravotnícky personál. Do povstania, ktoré zasiahlo Abovskú, Spišskú, Šarišskú a Zemplínsku župu sa zapojilo vyše 150 obcí a okolo 45 000 povstalcov, prevažne sedliakov, želiarov a podželiarov, avšak zapojili sa doň aj príslušníci nižšej šľachty, richtári či baníci. Keďže však nemalo jednotné velenie, boli zle organizovaný a nemali ani jasný cieľ (spravidla išlo o rabovačky za účelom zmocnenia sa jedla, alkoholu, peňazí a cenných predmetov – pozn. autora), po príchode cisárskych vojsk boli v priebehu niekoľkých dní potlačené. Štatariálne sudy, ktoré po potlačení povstania rozhodovali o osude priamych účastníkov týchto udalostí vymerali 119 trest smrti a vyše 4 000 poslali do väzenia. Podrobne sa tejto dejinnej udalosti vo svojom dvojväzkovom diele *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831* venoval Daniel Rapant. Bližšie pozri: (Rapant, 1953a; Rapant, 1953b).

domáceho i cudzieho obyvateľstva a s vojenskými posádkami, ktoré do Levoče prichádzali aj po auguste 1831. Skrze nich sem bola pravdepodobne zavlečená aj cholera, a to buď prostredníctvom kontaminovaných potravín alebo samotných návštevníkov, ktorí boli jej nositeľmi a cez ich výkaly sa jej baktérie dostali do miestnych vodných zdrojov.

GRAF Č. 1. POČTY ZOMRELÝCH NA CHOLERU V ROKU 1831
U RÍMSKOKATOLÍCKEHO OBYVATELSTVA VO VYBRANÝCH SPIŠSKÝCH
MESTÁCH A MESTEČKÁCH
GRAPH 1. NUMBER OF DEATHS OF CHOLERA IN 1831 AMONG THE ROMAN
CATHOLIC POPULATION IN SELECTED SPIŠ TOWNS AND VILLAGES

Zdroj: ŠPSA Levoča, f. CM, Cirkevné matriky pochovaných z roku 1831.
Source: ŠPSA Levoča, Parish Registers Fund, Parish registers of the burials from 1831.

Na rozdiely príchodu cholery do okrajových častí skúmaného obdobia zásadne vplývala krajina a jej geografické charakteristiky. Južné banské oblasti Spiša, kde sa nachádzalo aj mestečko Švedlár, oddeľovala a súčasne aj chránila od zvyšných častí regiónu, a tiež od okolitých stolíc prirodzená prírodná bariéra v podobe Slovenského Rudohoria. Toto pohorie malo pravdepodobne hlavný vplyv nato, že cholera do tejto oblasti Spiša prenikla neskôr, ako tomu bolo v iných lokalitách, a to napriek tomu, že aj spišské banské mestečka boli vybudované v povodí väčšieho vodného toku – rieky Hnilec. V prípade Podolíneca, v ktorom nákaza podľa matričných, ale aj úradných záznamov vypukla až začiatkom septembra 1831, a ktorý sa nachádzal aj na dôležitej cestnej komunikácii, aj v povodí rieky

Poprad a aj v bezprostrednej blízkosti poľskej Haliče, možno neskorší dátum zavlečenia epidémie vysvetliť dôkladným dodržiavaním izolácie v kombinácii s obmedzením slobodného pohybu obyvateľstva.

Podolínec, situovaný v severovýchodnej časti skúmaného regiónu, disponoval mestským opevnením, ktoré mu umožňovalo sa v prípade potreby uzavrieť a izolovať od okolia na nevyhnutne potrebnú dobu. Opevnenie tiež umožňovalo miestnemu magistrátu kontrolovať a rozhodovať o tom, kto do mestečka vpustený bude a kto nie (vstup bol možný iba cez brány mestského opevnenia). Okrem toho sa na území Spiša od 8. augusta 1831 nachádzalo vojsko, sídliace v Levoči a Kežmarku, ktoré sem bolo povolane tunajším županom na účelom postačenia poddanskej vzbury, ktorá do dejín vošla pod názvom Východoslovenské roľnícke povstanie. Príchodom vojska sa do značnej miery eliminoval aj pohyb obyvateľstva, čo malo v prípade Podolíncu priamy dopad na neskorší dátum vypuknutia nákazy na jeho území.

Zo získaných dát ďalej vyplýva, že nákaza mala na skúmaných lokalitách identický priebeh, ako v iných oblastiach dnešného Slovenska (Liška, 2022a: 50–61; Liška, 2012b; Bernát, 2011: 54–99; Lopatková, 2013; Golian 2019: 285–287; Golian-Liczbínska, 2023). V prvých dňoch od vypuknutia pribúdali prípady postupne, no približne po týždni až dvoch prešla do svojej vrcholnej fázy (tzv. peak), v rámci ktorej sa počty zomrelých, buď zvýši alebo si dlhodobo udržiavali vysokú úroveň. Vrcholné fázy epidémie boli na skúmaných lokalitách identifikované v mesiacoch august a september, kedy mala cholera najničivejší dopad na miestne obyvateľstvo aj v ostatných oblastiach kráľovstva. Od začiatku októbra je badateľný výrazný pokles úmrtí na toto vysoko infekčné ochorenie, pričom v jeho poslednej fáze pribúdali úmrtia aj vo väčších časových odstupoch. Najdlhší časový odstup medzi dvoma zaznamenanými prípadmi úmrtia na cholera – 19 dní bol evidovaný v matrike pochovaných (zomrelých) rímskokatolíckej farnosti Poprad. V tomto prípade je otázne, či naozaj išlo o choleroú obeť. Ak áno, pravdepodobne neochorel v Poprade, keďže tu sa už cholera vyše dvoch týždňov nevyskytovala, ale nakazil sa na inej lokalite (pri ceste na trh, pri práci na poli a podobne), na jej následky zahynul v mieste svojho trvalého bydliska, kde bol aj pochovaný.

Priemerný podiel úmrtí na cholera dosiahol v skúmaných lokalitách v rámci rímskokatolíckej populácie 54,73 % všetkých úmrtí. Z uvedeného vyplýva, že v jej dôsledku v roku 1831 na sledovaných územiach v priemere každý druhý zomrelý rímskokatolík zahynul na cholera. Ak berieme do úvahy skutočnosť, že epidémia sa na území jednotlivých spišských miest a mestečiek vyskytovala približne dva mesiace, možno jednoznačne konštatovať, že táto nákaza mala zásadný depopulačný dopad na tunajšie obyvateľstvo, čo koniec koncov dokumentujú aj ďalšie štatistické ukazovatele. Spomedzi skúmaných lokalít nepresiahla počet zomrelých na cholera úroveň 50 % z počtu zomrelých rímskych katolíkov iba vo Švedlári, kde na cholera zahynul v roku 1831 približne „iba“ každý tretí rímskokatolík, čo činilo oproti priemeru rozdiel až o 20,52 percentuálnych bodov. Dôvody takejto

výraznej odchýlky nie je možné bez podrobnejšej analýzy priebehu epidémie na území tamojšej rímskokatolíckej farnosti jednoznačne interpretovať. Obzvlášť, ak berieme do úvahy skutočnosť, že v prípade evanjelikov augsburského vyznania činil podiel zomrelých na cholery z počtu zomrelých vo Švedlári hodnotu 58,82 %.^[17] Zaujímavé sú tiež údaje o úmrtnosti rímskokatolíkov na území slobodných kráľovských miest Kežmarok a Levoča, kde je mortalita spomedzi všetkých skúmaných lokalít najvyššia. Mohlo to byť spôsobené jednak prítomnosťou vojenských posádok povolaných na Spiš kvôli potlačeniu východoslovenského roľníckeho povstania, a tiež výskytom väčšieho množstva žobrákov a mestskej chudoby, ako na iných skúmaných lokalitách. Vojaci, ktorí prišli na Spiš z iných území kráľovstva, mohli epidémiu do Kežmarku a Levoča jednak zavliecť, ale tiež napomáhať jej šíreniu (nedostatočná hygiena, veľká koncentrácia ľudí na jednom mieste, prítomnosť koní a podobne). Nízka úroveň hygienických návykov bola prítomná aj u mestskej chudoby a žobrákov. Zároveň je potrebné brať do úvahy aj tú skutočnosť, že aj keď išlo o sídla s dostupnou zdravotnou starostlivosťou (lekári, lekárničky, nemocnice, lekárnice a podobne), táto bola jednak na podstatne nižšej úrovni ako súčasná medicína, jednak si ju nemohol každý dovoliť a jednak voči samotnej chorobe v danom období neexistoval žiaden účinný liek. Počet prítomných zdravotníkov, zdravotníckych zariadení a liečiv v tomto prípade teda nemal žiaden výraznejší vplyv na úmrtnosť miestneho obyvateľstva v dôsledku cholery. Oveľa podstatnejšie bolo, či ľudia (v mestskom i vidieckom prostredí) dodržiavali proticholeryové opatrenia a svedomito vykonávali osobnú hygienu.

Hrubou mierou úmrtnosti na cholery som sa zaoberal v optike porovnania dvoch spôsobov určenia veľkosti skúmanej populácie – pomocou úradného a cirkevného prameňa. Ako som už vyššie uviedol, údaje o veľkosti rímskokatolíkov zaznamenané v súpise obyvateľstva publikovanom Ludovicom Nagyom v roku 1828 a v historických schematizmoch Rožňavského a Spišského biskupstva, publikovaných v rokoch 1831 a 1832 sa na viacerých skúmaných lokalitách odlišujú (a to aj po odpočítaní gréckokatolíkov). Tento rozdiel sa zákonite prejavil aj v prepočtoch hrubej miery úmrtnosti na cholery, kde sa rozdiel vo výsledku hýbe v rozmedzí od 0,65 (Švedlár) do 8,76 % (Spišské Vlaky). Aj keď tieto rozdiely nie sú zásadné, v súhrnom štatistickom vyjadrení a najmä pri záverečnej analýze a interpretácii získaných výsledkov, hrajú aj jemné odtiene hodnôt nezanedbateľnú rolu. Podľa môjho názoru by sa v prípade dostupnosti historického schematizmu,

---

[17] Podľa matričných záznamov, uvedených v roku 1831 v matrike pochovaných (zomrelých) Cirkevného zboru evanjelickej cirkvi augsburského vyznania vo Švedlári, zahynulo v danom roku v tomto spišskom mestečku 119 evanjelikov. Z uvedeného počtu cholere podľahlo 70 veriacich. Prvý prípad bol v matrike zaznamenaný 1. septembra (†Gassparus Riemer, 74 rokov), posledná 30. októbra 1831 (†Anna Mária Keill, 31 rokov a 3 mesiace). ŠPSA Levoča, f. CM, kr. č. 283, inv. č. 864; tamtéž, Švedlár. *Diarium Ecclesiasticum, mortuorum memoriae dicatum [...] 1783–1838*, s. 331–342.

TABUĽKA Č. 3. POČET OBYVATEĽOV, POČET A PODIEL ZOMRELÝCH NA CHOLERU A HRUBÁ MIERA ÚMRTNOSTI NA CHOLERU RÍMSKOKATOLÍCKEHO OBYVATEĽSTVA V ROKU 1831 VO VYBRANÝCH SPIŠSKÝCH MESTÁCH A MESTEČKÁCH
 TABLE 3. NUMBER OF INHABITANTS, NUMBER AND SHARE OF DEATHS OF CHOLERA, AND CRUDE MORTALITY RATE DUE TO CHOLERA AMONG THE ROMAN CATHOLIC POPULATION IN 1831 IN SELECTED SPIŠ TOWNS AND VILLAGES

Lokalita	Počet (rímsko)kato- líkov podľa L. Nagya (bez gréckokatolíkov)	Počet rímskokatolíkov podľa schematizmov	Počet zomrelých na cholery	Podiel úmrtí na cholery z úhrnu zomrelých	Hrubá miera úmrt- nosti na cholery (Nagy bez gréckokatolíkov)	Hrubá miera úmrtnosti na cholery (schematizmy)	Index maskulinity zomrelých na cholery
Hranovnica	903	975	43	55,12	47,62	44,10	53,57
Kežmarok	1720	1805	96	64,00	55,81	53,19	123,26
Levoča	3166	3409	227	67,57	71,69	66,59	97,39
Lubica	843	955	42	53,16	49,82	43,98	75,00
Podolíneec	2085	2058	57	50,44	27,34	27,69	62,86
Poprad	423	357	13	50,00	30,73	36,41	62,50
Spišské Vlachy	2230	1986	159	63,10	71,30	80,06	61,22
Švedlár	948	1047	32	34,41	33,76	30,56	52,38
Suma za skúmané lokality	12 318	12 592	669	54,73	48,51	47,82	73,52

Zdroje: ŠPSA Levoča, f. CM, Cirkevné matriky pochovaných z roku 1831; Nagy, 1828: 285–288, 297–300; Schematizmus venerabilis Clesi Almae Dioecesis Scepusiensis, 1832: 15–55; Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Rosnaviensis, 1831: 65.

Sources: ŠPSA Levoča, Parish Registers Fund, Parish registers of the burials from 1831; Nagy, 1828: 285–288, 297–300; Schematizmus venerabilis Clesi Almae Dioecesis Scepusiensis, 1832: 15–55; Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Rosnaviensis, 1831: 65.

publikovaného v neskoršom období ako súpis obyvateľstva Ludovica Nagya a pred alebo v čase šírenia cholerovej epidémie 1831–1832, malo pri výskume zameranom na jej dopad na jednu z katolíckych konfesií (rímskokatolíkov alebo gréckokatolíkov) prihliadať a pracovať s cirkevným prameňom. V schematizmoch sú jednak uvádzané údaje za oba obrady samostatne (súpis obyvateľstva uvádza súhrnný počet), jednak poskytujú aktuálnejšie dáta (vychádzali v pravidelných časových intervaloch, raz za dva až tri roky, výnimočne aj každoročne). Okrem toho nie je známe, z akého obdobia pochádzajú dáta publikované v Nagyho súpise (predpokladajú sa 20. roky 19. storočia) ani spôsob, akým ich nadobudol (keďže pracoval Uhorskej miestodržiteľskej rade ako vedúci podateľne, predpokladá sa, že dáta

pochádzajú práve z tejto inštitúcie) (Tišliar – Šprocha, 2017: 17). Za predpokladu, že schematizmus nie je k dispozícii, môže bádateľ použiť pre výpočet štatistických ukazovateľov a následku interpretáciu získaných výsledkov aj Nagyho súpis.

Pokiaľ ide o hrubú mieru úmrtnosti tohto vysoko infekčného ochorenia,^[18] na skúmaných lokalitách dosiahla priemernú hodnotu 48,51, respektíve 47,82 %. Hodnoty výraznejšie nad priemerom som zaznamenal v Levoči (71,69/66,59) a Spišských Vladoch (71,30/80,06), výraznejšie pod priemerom zase v Podolínci (27,34/27,69), Švedlári (33,76/30,56) a Poprade (30,73/36,41). Vo všeobecnosti možno konštatovať, že výsledky prepočtu tohto ukazovateľa potvrdili teóriu o tom, že priebeh cholerovej epidémie 1831–1832 sa šírila intenzívnejšie a viac obetí si vyžiadala v mestskom prostredí. Vysoká hodnota hrubej miery úmrtnosti na cholery v Levoči bola pravdepodobne spôsobená väčšou koncentráciou a fluktuáciou ľudí v tomto slobodnom kráľovskom meste, ktorá súvisela s jeho štatútom, ako hospodárskeho, politického a kultúrneho centra Spišskej stolice. Okrem toho, ako už bolo vyššie spomínané, sa tu začiatkom augusta usídlilo aj vojsko, ktoré prišlo potlačiť povstanie. V prípade Spišských Vlachov možno vysokú hodnotu hrubej miery úmrtnosti na cholery pripísať na vrub najmä tomu (ak opomenieme ten hlavný prejudikovaný dôvod – nízku mieru hygienických návykov), že išlo o prvé mestečko na Spiši, v ktorom cholera vypukla. Tunajší obyvatelia teda mali kratší čas na prípravu prípadných proticholeroých opatrení, neboli chránení žiadnou prirodzenou (kopce a podobne) ani umelo vybudovanou bariérou (mestské hradby) proti pendlerom, nachádzali sa v povodí rieky Hornád teda jedného zo zdrojov, ktorým sa baktéria cholery šírila (vodný zdroj) a boli výrazne vzdialení od administratívneho sídla (Spišská Nová Ves) územno-správnej jednotky (Provincia XVI spišských miest), kde sídlila ich zdravotnícka komisia a hlavný provinčný lekár. Presne v opačnej situácii sa nachádzali mestecká Podolínec, Poprad a Švedlár, ktoré boli jednak chránené, buď prírodnými a umelými bariérami, a na území

---

[18] Publikované výsledky hrubej miery úmrtnosti na cholery v skúmaných spišských mestách a mestečkách približne korešponujú hodnotami z celej populácie žijúcej v čase epidémie na týchto lokalitách, ktorú je možno vypočítať na základe dochovaných celoštátnych a regionálnych výkazov, zachytávajúcích priebežný ale aj celkový stav nakazených, liečených, vyliečených a zomrelých. Hrubá miera úmrtnosti na cholery v rokoch 1831–1832 dosiahla v slobodných kráľovských mestách Kežmarok a Levoča podľa celoštátneho súhrnného výkazu hodnoty 47,23 % a 70,34 % a v Provincii XVI spišských miest priemernú hodnotu 53,40 %. Z priebežných regionálnych výkazov vyplýva, že v skúmaných spišských mestečkách dosiahla hrubá miera úmrtnosti na cholery nasledovné hodnoty: Lubica 52,39 %, Poprad 23,08 % a Spišské Vlachy 66,09 %. Švedlár sa v priebežnom výkaze nenachádzal a v Podolínci a Hranovnici sa v čase tvorby priebežných súpisov nachádzali obyvatelia, ktorí sa na cholery aktuálne liečili. Za predpokladu, žeby sme všetkých týchto ľudí pripísali k obetiam epidémie (v prípade Hranovnice išlo o dvoch, v prípade Podolínce o 13 ľudí), výpočet za obec Hranovnica dosiahol hodnotu 52,47 % a v prípade Podolínce hodnotu 19,55 %. Hodnoty hrubej miery úmrtnosti na cholery za roky 1831–1832 boli dopyčované na základe údajov, ktoré som publikoval v tejto štúdií (Liška, 2022b).

ktorých epidémia vypukla podstatne neskôr ako v ostatných častiach skúmaného regiónu. V prípade Podolínce možno nízku hodnotu hrubej miery úmrtnosti na cholera pripísať aj lepšej zdravotnej starostlivosti, ktorú v mestečku okrem iného poskytovali aj miestni rehoľníci (piaristi) a vyššej vzdelanosti miestneho obyvateľstva (sídlo významného gymnázia). Vzhľadom k tomu, že vo svojom výskume sa zaoberám rímskokatolíckou populáciou, sa ako jeden z možných kľúčových faktorov intenzity šírenia cholery natíska aj miera účasti veriacich skúmaných komunít na cirkevných obradoch (omše, sobáše, krsty, pohreby, procesie a podobne). Možno predpokladať, že k veľkému premoreniu obyvateľstva cholera dochádzalo práve na týchto slávnostiach, ktoré boli po vypuknutí epidémie svetskou alebo aj cirkevnou vrchnosťou, buď obmedzované alebo úplne zakazované (Liška, 2012d: 107). Takéto obmedzenie mohlo mať pozitívny dopad, napríklad aj na vývoj epidémie v Podolínci, Poprade a Švedlári.

V zhode s predpokladom dopadli výsledky prepočtu indexu maskulinity zomrelých osôb, ktorý na skúmaných lokalitách dosiahol priemernú hodnotu 75,10 %, pričom nad 100 % sa dostal iba v Podolínci. Zo skúmaných matričných záznamov teda vyplýva, že cholere podľahlo v skúmaných spišských mestách a mestečkách v rámci rímskokatolíckej populácie celkovo viac žien (o 73) ako mužov. Ide o štatistický jav, ktorý sa štandardne vyskytuje pri všetkých choleroých epidemických vlnách. Ženy boli tou časťou populácie, ktorá sa jednak (nie len) počas domácich prác (varenie, pranie, upratovanie, umývanie a podobne) dostávala pravidelne do styku s vodou, jednak zabezpečovala starostlivosť a opateru pre najmladších (deti), ale aj najstarších členov (starí a prastarí rodičia) rodiny, žijúcich nie zriedka v spoločnej domácnosti. Z uvedeného vyplýva, že ženská populácia bola vystavená zdrojom cholerovej nákazy oveľa intenzívnejšie ako populácia mužská, a z tohto dôvodu je u žien badateľná vyššia úmrtnosť ako mužov. Dôvod, prečo v Podolínci prevyšuje počet mužských obetí epidémie ženské, známy nie je. Ako jedno z možných vysvetlení sa natíska hypotéza (nie je overená pomocou dobových štatistík), že to bolo spôsobené nepomerne vyšším stavom mužskej populácie oproti ženskej v čase epidémie 1831–1832, ako na iných skúmaných lokalitách. Táto hypotéza však nemusí byť konečná, keďže existujú výskumy, ktoré teóriu vyššiu mieru ženskej úmrtnosti na cholera vyvracajú (Pinnelli – Mancina, 1999: 351–354).

TABUĽKA Č. 4. ABSOLÚTNY POČET RÍMSKOKATOLÍCKYCH OBETÍ CHOLEROVEJ EPIDÉMIE 1831–1832 VO VYBRANÝCH SPIŠSKÝCH MESTÁCH A MESTEČKÁCH PODLE VEKU

TABLE 4. ABSOLUTE NUMBER OF ROMAN CATHOLIC VICTIMS OF THE CHOLERA EPIDEMIC 1831–1832 IN SELECTED SPIŠ TOWNS AND VILLAGES ACCORDING TO AGE

Vek	Lokalita								Spolu
	Hranovnica	Kežmarok	Levoča	Lubica	Podolinec	Poprad	Spišská Vlachy	Švedlár	
0 – 1	1	6	12	7	4	-	7	-	37
1 – 4	9	-	28	5	11	1	17	3	74
5 – 9	2	10	31	5	2	2	17	3	72
10 – 14	1	6	4	-	1	1	6	1	20
15 – 19	2	2	5	3	2	-	5	-	19
20 – 24	1	5	6	-	1	1	8	2	24
25 – 29	1	2	15	1	2	1	9	5	36
30 – 34	4	5	14	-	3	1	13	-	40
35 – 39	2	10	28	2	2	1	11	2	58
40 – 44	6	6	5	2	4	-	14	2	39
45 – 49	2	8	25	1	3	2	13	2	56
50 – 54	4	9	10	2	2	1	11	4	43
55 – 59	1	2	14	4	4	-	6	3	34
60 – 64	3	9	18	5	-	1	4	3	43
65 – 69	-	6	5	2	8	-	8	2	31
70 – 74	2	6	5	3	6	-	2	-	24
75 – 79	-	1	1	-	-	-	4	-	6
80 – 84	-	2	-	-	2	1	2	-	7
85 – 89	1	-	1	-	-	-	1	-	3
90 – 99	1	1	-	-	-	-	-	-	2
100 a viac	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Suma za skúmané lokality	43	96	227	42	57	13	158	31	668

Zdroj: ŠPSA Levoča, f. CM, cirkevné matriky pochovaných z roku 1831.

Source: ŠPSA Levoča, Parish Registers Fund, Parish registers of the burials from 1831.

Z výskumu podielu obetí epidémie podľa veku vyplýva, že cholera si v skúmaných spišských mestách a mestečkách vyžiadala najviac životov spomedzi obyvateľov rímskokatolíckeho vierovyznania v produktívnom veku (15 až

59 rokov). Tých zahynulo celkovo 349 (52,2 %). Druhou najviac postihnutou skupinou obyvateľstva boli veriaci v predproduktívnom veku (0 až 14 rokov), ktorých v dôsledku tohto vysoko infekčného ochorenia zomrelo 203 (30,4 %). Najmenej obetí si cholera vyžiadala spomedzi veriacich v postproduktívnom veku (60 rokov a viac), ktorých na následky tejto nákazy podľahlo 116 (17,4 %). Tieto závery však treba však interpretovať s dávkou opatrnosti nakoľko som nepracoval s vekovou škálou skúmaných populácií. Preto podiely úmrtí môžu reflektovať iba ich skutočnú veľkosť, teda že v spoločnosti žilo najviac osôb v produktívnom veku, a preto spomedzi nich bolo najviac aj obetí a v opačnom prípade to mohlo platiť pre najstaršiu generáciu. Platí však, že výsledky sú v zhode so všeobecne známymi faktami a poznatkami, ktoré cholera radia medzi epidémie, ktoré postihovali spravidla strednú a staršiu generáciu obyvateľstva (Golian, 2023: 98–99). Výraznejší počet obetí reprezentujúcich mladšiu generáciu (stále však neprekračujúci počty obetí strednej generácie) som zaznamenal iba v Levoči a Spišských Vlasoch.

TABUĽKA Č. 5. VÝVOJ PRIRODZENÉHO PRÍRASTKU/ÚBYTKU RÍMSKOKATOLÍCKEHO OBYVATEĽSTVA VO VYBRANÝCH SPIŠSKÝCH MESTÁCH A MESTEČKÁCH, 1830–1832

TABLE 5. DEVELOPMENT OF THE NATURAL POPULATION CHANGE OF THE ROMAN CATHOLIC POPULATION IN SELECTED SPIŠ TOWNS AND VILLAGES, 1830–1832

Skúmaný ukazovateľ		Počet krstov			Počet pohrebov			Prírodný prírastok/úbytok		
Lokalita	rok	1830	1831	1832	1830	1831	1832	1830	1831	1832
Hranovnica		50	36	49	24	78	36	+26	-42	+13
Kežmarok		60	77	46	45	150	52	+15	-73	-6
Levoča		148	146	151	100	336	97	+48	-190	+54
Lubica		32	30	24	26	79	45	+6	-37	-11
Podolíneč		71	65	72	62	113	69	+9	-48	+3
Poprad		14	14	12	10	26	8	+4	-12	+4
Spišské Vlachy		90	77	92	95	252	41	-5	-175	+51
Švedlár		52	44	52	46	93	36	+6	-49	+16
Suma za skúmané lokality		517	489	498	408	1127	384	+109	-626	+124

Zdroj: ŠPSA Levoča, f. CM, cirkevné matriky pochovaných a pokrstených z rokov 1830–1832.

Source: ŠPSA Levoča, Parish Registers Fund, Parish registers of the burials and baptisms, 1830–1832.

Pokiaľ ide o prírodný prírastok, respektíve úbytok obyvateľstva, rímskokatolícka cirkev tak v súhrne, ako aj na všetkých skúmaných lokalitách zaznamenala

počas epidémie výlučne pokles populácie. Na dvoch lokalitách – v Kežmarku a Ľubici, ktoré spolu geograficky susedia, zaznamenali rímskokatolíci úbytok veriach aj v roku 1832. Výskum tohto štatistického ukazovateľa v prípade skúmaných lokalít iba čiastočne potvrdil predpokladaný výsledok, týkajúci sa poklesu počtu pochovaných v roku po epidémii s rokom pred jej vypuknutím. Epidémie dospelého obyvateľstva, medzi ktoré patrí aj cholera, totiž zasahovali ohrozené skupiny, ktoré by s najväčšou pravdepodobnosťou aj tak v nasledujúcich rokoch zomreli na inú príčinu úmrtia. Pokles pohrebov je badateľný v Levoči, Spišských Vlasoch, Švedlári a Poprade, nárast zase v Hranovnici, Kežmarku, Ľubici a Podolínci. V prípade Levoče a Spišských Vlachov nie je pokles pohrebov prekvapivý, keďže na tieto dve lokality mala epidémia z pohľadu úbytku veriach najničivejší dopad. V prípade Švedlára a Popradu je pokles pohrebov prekvapivý, keďže ide pre zmenu o dve najmenej postihnuté lokality. Nárast pohrebov vo zvyšných štyroch skúmaných sídlach nie je markantný a možno ho vysvetliť menšou premorenosťou populácie, prípadne menším dopadom cholery na zraniteľnú (chorú, starú) časť miestneho obyvateľstva. Tieto hypotézy by bolo ideálne overiť v dlhšie trvajúcich sondách, ktoré by eliminovali riziko štatistických chýb, ktoré sú potenciou hrozbou v porovnávaní epidemického roka len s dvoma neepidemickými rokmi.

Ako zaujímavé sa pri tomto štatistickom ukazovateli javia údaje, zachytávajúce prirodzený prírastok rímskokatolíckeho obyvateľstva v roku 1832 v slobodnom kráľovskom meste Levoča a mestečku Spišské Vlachy. V prípade Levoče dosiahol hodnotu +54, v prípade Spišských Vlachov +51. V oboch týchto lokalitách pritom v čase epidémie zaznamenali najvyšší prirodzený úbytok veriach, najvyššie hodnoty hrubej miery úmrtnosti, vyšší počet ženských obetí oproti mužským a najvyšší počet obetí v predproduktívnom veku (deti a dorast). Naproti tomu počet obetí cholery ženského pohlavia veku 15 až 34 rokov sa na oboch skúmaných lokalitách udržal na veľmi nízkej úrovni. V prípade Levoče ich v tomto veku podľahlo cholere iba 21 (z celkového počtu 115 ženských obetí epidémie), v prípade Spišských Vlachov 20 (z celkového počtu 98 ženských obetí epidémie). Nízky úbytok ženskej populácie v kombinácii s potrebou „nahradiť“ markantný úbytok populácie zapríčinený epidémiou s najväčšou pravdepodobnosťou stáli za novorodeneckým „boom-om“, ktorý nastal v týchto lokalitách bezprostredne po jej odznení.

Záver

Matriky pochovaných (zomrelých) predstavujú unikátny druh cirkevného prameňa, poskytujúci záujemcom o výskum cholerovej epidémie z rokov 1831–1832 cenný zdroj poznatkov. Za ich pomoci je možné určiť intenzitu šírenia epidémie na skúmanom území (sídlo, región, štát a podobne), vrátane identifikácie jej vrcholnej fázy a vypočítať a následne aj analyzovať viacero štatistických údajov, medzi inými úmrtnosť či podiel obetí epidémie podľa veku a pohlavia. V prípade

doplnenia pramennej bázy o historické podklady zachytávajúce veľkosť populácie skúmaného územia v čase šírenia epidémie je možné určiť aj hrubú mieru úmrtnosti na cholera.

Výskum, ktorého metodológiu a výsledky som predstavil na predošlých stranách tohto príspevku, bol venovaný analýze dopadu cholerovej epidémie z rokov 1831–1832 na populáciu rímskokatolíckej cirkvi na území ôsmich spišských miest (Hranovnica, Kežmarok, Levoča, Ľubica, Podolíne, Poprad, Spišské Vlachy, Švedlár). Na základe analyzovaných dát možno vo všeobecnosti konštatovať, že cholera mala na skúmaných lokalitách podobný priebeh, ako v iných slovenských lokalitách situovaných rovnomerne na západe, strede i východe krajiny. Do pár dní od objavenia prvého prípadu v konkrétnom sídle začala naberať postupne na sile a svoj vrchol dosiahla v priemere za mesiac. Najintenzívnejšie sa prejavila v mesiaci august, od druhej polovice septembra postupne slabla a v októbri úplne vymizla. V skúmaných lokalitách dosiahol podiel úmrtí na cholera 54,73 % a priemerná hrubá miera úmrtnosti na cholera úroveň 48,51 ‰ (prepočet podľa veľkosti populácie zachytenej u Nagy), respektíve 47,82 ‰ (prepočet podľa veľkosti populácie zachytenej v schematizmoch). V zhode s predpokladom dopadli aj výsledky prepočtu indexu maskulinity u zomrelých, ktorý v analyzovaných spišských mestách a mestečkách dosiahol priemernú hodnotu 75,10 a výsledky týkajúceho sa rastu populácie v epidemickom roku, v rámci ktorého bol v roku 1831 na všetkých lokalitách zaznamenaný prirodzený úbytok rímskokatolíckeho obyvateľstva.

V rámci výskumu sa pri analýze jednotlivých štatistických ukazovateľov na niektorých lokalitách objavili aj údaje, ktoré neboli v súlade s predpokladanými závermi. Ich výskyt bolo možné interpretovať iba v rovine hypotéz, keďže v matričných záznamoch absentovali akékoľvek písomné záznamy, prostredníctvom ktorých by sa tieto anomálie dali patrične zdôvodniť a podrobný výskum iných prameňov z týchto lokalít nateraz realizovaný nebol.

V texte som sa okrem v predošlých riadkoch zhrnutej primárnej témy venoval aj parciálnej otázke, riešajúcej polemiku ohľadne dobových prameňov, zachytávajúcich veľkosť populácie v čase cholery 1831–1832. Z ich komparácie vzišli odlišnosti, ktoré majú konečný dopad na výsledky demografických analýz zomrelých na cholera. Aj keď tieto rozdiely nie sú zásadné, v súhrnom štatistickom vyjadrení hrajú aj jemné odtiene hodnôt nezanedbateľnú rolu. Vzhľadom ku skutočnosti, že v súpise obyvateľstva publikovanom Ludovicom Nagyom sa nachádzajú údaje zachytávajúce stav populácie v 20. rokoch 19. storočia, pričom tieto odzrkadľujú iba súhrnné počty katolíkov (západný a východný obrad) a protestantov (evanjelici augsburského vyznania a kalvíni), v prípade existencie cirkevného prameňa (schematizmus), publikovaného na začiatku 30. rokov 19. storočia (1830–1832), ktorý zachytáva vždy veľkosť populácie príslušnej konfesie (rímskokatolíci/greckokatolíci), odporúčam pri analýze matričných záznamov používať ako zdroj údajov o počte prítomného obyvateľstva v čase epidémie na skúmanom území,

respektíve v skúmanom sídle práve tento dobový prameň. Alternatívne, z dôvodu zachytenia štatistických rozdielov, je možné využiť oba pramene. Využívanie výlučne Nagyho údajov z dôvodov uvedených vyššie neodporúčam.

References

Primárni prameny / Primary sources

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Prešov, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Cirkevné matriky [Ministry of the Interior of the Slovak Republic, State Archive Prešov, Specialized Department Archive of Spiš in Levoča, Parish Registers Fund]:

- kr. č. 16, inv. č. 48. Gelnica, NOZ (1831–1843).
- kr. č. 32, inv. č. 94. Hniezdne, NOZ (1831).
- kr. č. 42, inv. č. 125. Hrabušice, NOZ (1827–1843).
- kr. č. 45, inv. č. 131. Hranovnica, NOZ (1820–1847).
- kr. č. 72, inv. č. 209. Kežmarok, NOZ (1801–1843).
- kr. č. 73, inv. č. 211. Kežmarok, Z (1801–1843).
- kr. č. 92, inv. č. 288. Krompachy, NOZ (1824–1852).
- kr. č. 103, inv. č. 327. Levoča, NOZ (1777–1830).
- kr. č. 103, inv. č. 328. Levoča, NOZ (1823–1843).
- kr. č. 103, inv. č. 329. Levoča, NOZ (1831–1843).
- kr. č. 123, inv. č. 390. Ľubica, NOZ (1760–1843).
- kr. č. 124, inv. č. 391. Ľubica, NOZ (1760–1839).
- kr. č. 135, inv. č. 431. Matejovce, NOZ (1775–1850).
- kr. č. 142, inv. č. 453. Mníšek nad Hnilcom, NOZ (1795–1840).
- kr. č. 149, inv. č. 479. Nálepko, NOZ (1825–1852).
- kr. č. 169, inv. č. 543. Podolíne, NOZ (1826–1843).
- kr. č. 338, inv. č. 1030. Poprad, NOZ (1758–1843).
- kr. č. 192, inv. č. 606. Smežany, NOZ (1743–1847).
- kr. č. 204, inv. č. 640. Smolnícka Huta, NOZ (1822–1855).
- kr. č. 196, inv. č. 615. Smolník, NOZ (1791–1843).
- kr. č. 217, inv. č. 677. Spišská Kapitula, NOZ (1819–1843).
- kr. č. 222, inv. č. 691. Spišská Nová Ves, NOZ (1819–1844).
- kr. č. 233, inv. č. 724. Spišská Sobota, NOZ (1755–1839).
- kr. č. 249, inv. č. 764. Spišské Podhradie, NOZ (1827–1843).
- kr. č. 255, inv. č. 777. Spišské Vlaky, NOZ (1810–1843).
- kr. č. 255, inv. č. 779. Spišské Vlaky, NOZ (1810–1843).
- kr. č. 264, inv. č. 810. Spišský Štvrtok, NOZ (1830–1843).
- kr. č. 268, inv. č. 826. Stará Ľubovňa, NOZ (1805–1843).
- kr. č. 280, inv. č. 858. Švedlár, NOZ (1823–1851).
- kr. č. 280, inv. č. 859. Švedlár, NOZ (1823–1851).
- kr. č. 283, inv. č. 864. Švedlár, NOZ (1783–1838).

- Linzbauer, X. F. 1861. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tomus III., Sectio IV.* Budae : Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae.
- Nagy, L. 1828. *Notitiae politico – geographico – statisticae Hungariae, partiumque eidem annexarum.* Budae: Typis Annae Landerer.
- Schematismus venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Eperiessiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXVIII. ad erecta sede episcopali Anno octavo.* Cassovia: Typis Caroli Werfer, Academiae Typographi, 1828.
- Schematismus venerabilis Cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato M.DCCCXXXII.* Leutschoviae: Typis Joannis Werthmüller Reg. priv. Typogr., 1832.
- Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Rosnaviensis pro Anno a Christo nato M.DCCCXXXI.* Ab erecta Diocesi Anno 55. Rosnaviae: Typis Josephi Kek, C. R. Priv. Typographi, 1831.

Sekundární prameny / Secondary sources

- Adam, J. 2007. Dokumenty k povstaniu r. 1831 v Archíve gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove. In Kotorová-Jenčová, M. (ed.), *Východoslovenské roľnícke povstanie 1831, 21–24*, Vranov nad Topľou: Vlastivedné múzeum v Hanušovciach nad Topľou.
- Bernát, L. 2011. Cholera v ilavskom dekanáte v roku 1831. *Slovenská štatistika a demografia*, 21:2, 54–99.
- Bokesová-Uherová, M. 1973. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Dobrotková, M. 2019. Cholera roku 1831 v Trnave a jej poddanských obciach. In *Pohromy, katastrofy a nešťastia v dejinách našich miest*, 339–357, Bratislava: Igor Illit' – Rádio Print.
- Golian, J. 2017. Vývoj úmrtnosti vo farnosti Detva v rokoch 1781–1920. *Historická demografie*, 41, 39–72.
- Golian, J. 2019. *Život ľudu detvianského*. Ružomberok: Society for Human Studies.
- Golian, J. 2022. Possibilities of studying epidemics of cholera in Upper Hungary (contemporary Slovakia) in the 19th century. *Studia Historiae Oeconomicae*, 40:1, 61–78.
- Golian, J. 2023a. Ako skúmať epidémie? Možnosti analýz cirkevných matrik pri výskume epidémií 19. storočia na území dnešného Slovenska. *Kultúrne dejiny*, 14 – Supplement, 87–109.
- Golian, J. 2023b. Spôsoby a výsledky evidovania obetí prvej cholerovej epidémie v hornouhorských slobodných kráľovských a banských mestách. *Historické štúdie*, 57, 45–59.
- Golian, J. 2024a. *Kapitoly z historickej demografie. Analýza cirkevných matrik a možnosti interpretácií*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Golian, J. 2024b. Anti-epidemic Measures of the Hungarian Government in Reaction to the Cholera Wave of 1872/73. *Historický časopis*, 72:3, 479–511.
- Golian, J. – Liczbińska, G. 2023. The Operation of Natural Selection through Differential Mortality: The Detva Population during the Great Epidemics, 1831–1920. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past*, 45, 73–99.
- Golian, J. – Šoltés, P. 2024. Od cholery, cez Španielsku chrípku ... až po COVID-19. *Historický časopis*, 72:3, 401–409.
- Jiroušková, M. 1984. Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In Šulc, V. (ed.), *Roľnícke povstanie*, 116–132, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Koumar, J. 2024. Každodennosť v čase cholery. Paříž roku 1832 očima uherského hraběte Rudolfa Apponyiho. *Historický časopis*, 72:3, 459–478.

- Kurucárová, 2021. Mortalita obyvateľov stredného Šariša následkom cholerovej epidémie v roku 1831. In Domenová, M. (ed.), *Liber verbum monumentumque IV.*, 99–125, Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove.
- Kušniráková, 2024. The First Hospitals in Hungarian Towns (1750–1850): Their Founders, Funding, and Patients. *Historický časopis*, 72:3, 513–546.
- Liška, A. 2012a. *Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii*. Prešov: GTF PU v Prešove.
- Liška, A. 2012b. Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v rímskokatolíckych, gréckokatolíckych a evanjelických farnostiach Solianskeho okresu Zemplínskej župy. *Teologická revue Theologos*, 1:1, 271–285.
- Liška, A. 2012c. Cholerová epidémia z roku 1831 v obciach okresu Vranov nad Topľou z pohľadu cirkevných matrik. *Acta theologica et religionistica*, 1:1, 100–114.
- Liška, A. 2012d. Z obsahu proticholeroých obežníkov a brožúrok z rokov 1830–1831 (I.). Štátne a cirkevné opatrenia a odporúčania proti šíreniu cholery. *Dejiny – internetový časopis IHI FF PU v Prešove*, 7:1, 98–138.
- Liška, A. 2013a. *Výpočet obetí cholerovej epidémie z roku 1831 vo farnostiach a dekanátoch Prešovskej eparchie*. Prešov: Vydavateľstvo PU v Prešove, 2013.
- Liška, A. 2013b. Z obsahu proticholeroých obežníkov a brožúrok z rokov 1830–1831 (II.). Preventívne proticholerové rady a odporúčania a dobová liečba cholery. *Dejiny – internetový časopis IHI FF PU v Prešove*, 8:1, 158–187.
- Liška, A. 2022a. Analýza zápisu o cholere z roku 1831 v matrike zomrelých rímskokatolíckej farnosti Liptovská Osada. *Historia Ecclesiastica*, 8:2, 236–248.
- Liška, A. 2022b. Vývoj počtu nakazených, liečených, zomrelých a vyliečených na Spiši počas cholerovej epidémie v roku 1831 v percepcii úradných štatistik. *Dejiny*, 17:2, 10–29.
- Lopatková, Z. 2013. Cholerová epidémia v roku 1831 v severnej časti malokarpatského regiónu. In *Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osвета v dejinách Slovenska*, 187–204, Bratislava: Slovenský národný archív.
- Lopatková, Z. 2015. Cholerová epidémia z roku 1831 v okolí Trnavy: prevencia a ľudová liečba. In *Ľudová medicína a jej historické špecifiká*, 39–47, Trnava: Filozofická fakulta UCM.
- Papáč, R. 2007. Z obsahu proticholeroých obežníkov z rokov 1830–1831. In Gajaš, D. (ed.), *Historica Carpatica*, 38, 137–142, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Pinelli, A. – Mancini, P. 1999. Mortality Peaks in Italy in the Late 19th and Early 20th Centuries: Trends by Age and Sex. *European Journal of Population*, 14, 333–365.
- Potužník, V. 1991. Cholerová skupina vibrií. In Zahradnícký, J. (ed.), *Mikrobiológia a epidemiológia I.*, 308–311, Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- Rapant, D. 1953a. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – Dejiny*. Bratislava: SAV.
- Rapant, D. 1953b. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel druhý – Dokumenty*. Bratislava: SAV.
- Šoltés, P. 2024. Sociálne dopady choleroých epidémií v Uhorsku v 19. storočí. *Historický časopis*, 72:3, 411–458.
- Ľišiar, P. – Šprocha, B. 2017. *Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18.–1. pol. 20. storočia*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z.